

Плоча са двојезичним натписом из 1218. године у Витовници

БРАНКА КНЕЖЕВИЋ

Манастир Витовница, посвећен Успењу Богородице, смештен је на десној обали реке Витовнице, североисточно од Петровца на Млави. Стицајем нерасветљених околности, у Витовници се нашао ктиторски натпис на српскословенском и јерменском језику из 1218. године.¹ Седам редова текста, од којих три на српском и четири на јерменском језику, уклесано је на плочу од бледожућкастог мермера (140 x 47cm). Плоча је оштећена, па на почетку сваког реда и у последњем реду недостаје по неколико слова (сл. 1). Плоча је уграђена испод нише на северном зиду припрате (односно између нише и улаза). Неки истраживачи, који су објавили натпис или га спомињали, не слажу се око тога да ли је плоча нађена у самом манастиру, и то приликом копања за нову припрату 1853. године, или је донета са неког црквишта у Ждрелу.

У овом раду пажња је усредсређена на питања: са којег места је плоча могла dospети у Витовницу, и на разлику у посвети цркве св. Јакову и св. Петру, написаној на српском и јерменском језику.

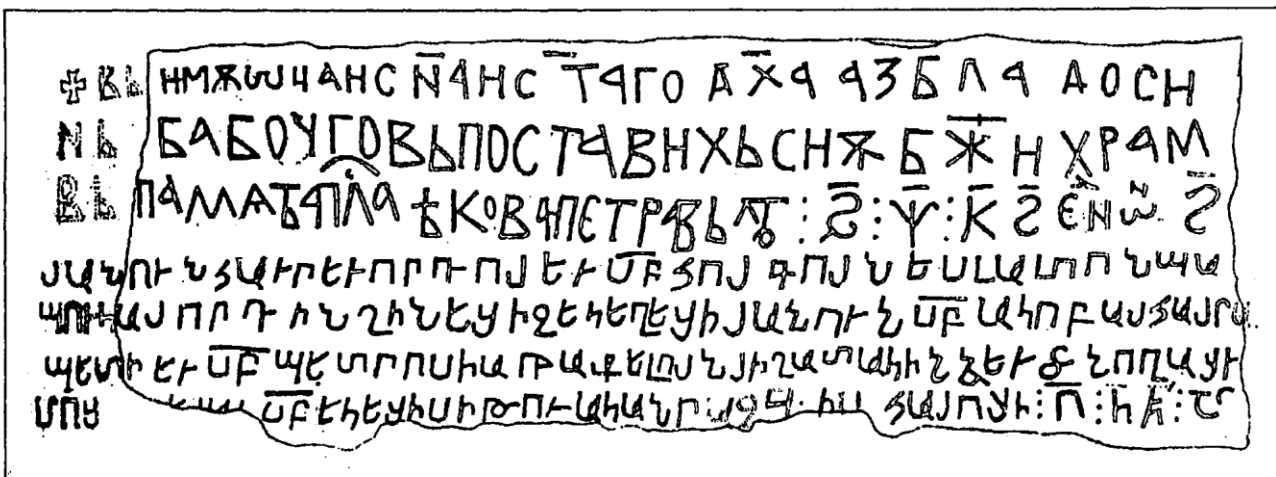
Обилазећи област Млаве, Љ. Ивановић је још 1903. године забележио како се у средишту села Рановац, на 15 минута хода од школе, на левој обали Витовнице, налазе готово до темеља срушени зидови Јаковљевог манастира: „15m дуг, код певница 7, припрата 5, олтар дуг 4m, дебљина зидова 0,80m". Повише манастирске цркве затекао је и остатке конака, а на брду званом Јаковљев вис запазио је удубљење које је служило,

наводно, као манастирски подрум. На падини испод манастира био је кладенац, Јаковљев извор.² Рановац се простире на странама реке Витовнице, северозападно од села Витовнице и истоименог манастира (сл. 2). У прошлости је Рановац сачињавао заједничку парохију са још неким околним селима. С обзиром на име које носи манастир и на плочу у Витовници на којој се спомиње јединствена у нас посвета цркве св. Јакову и св. Петру, поставило се питање да ли се ова два локалитета могу довести у непосредну везу. У том циљу потражили смо остатке Јаковљевог манастира у Рановцу 30. марта 1997. године.³

¹ М. Ризнић, *Манастир Витовница*, Старице V (1888) 8-14, Т. III, сл. 1 (по копији В. Тителбаха); Ђ. Бошковић, *Средњовековни споменици североисточне Србије*, Старице I, н.с. (1950) 185-187, сл. 4 и 5; јерменски текст превела је С. дер Нерсесијан у Паризу 1948. године. Српски текст доноси Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 38, бр. 12; М. Ивановић, *Ћирилички епиграфски споменици из Србије, Црне Горе и Македоније (одливи)*, каталог Народног музеја, Београд 1984, 6, илус-тр. бр. 5.

² Љ. Ивановић, *Млава, антропогеографска проучавања*, Српски етнографски зборник V, Насеља српских земаља, књ. 2 (1903) 416; о Рановцу 325, 406, 407, 410.

³ Парохијски свештеник у Рановцу г. Сима Јовкић, коме дугујем захвалност за предусретљивост, повео је групу планинара „Победе“ на место које се памтило као Јаковљев манастир. По његовим речима, овде су у два-три

Сл. 1 Ктиторски натпис у Витовници (према Поповићу и Смирнову)

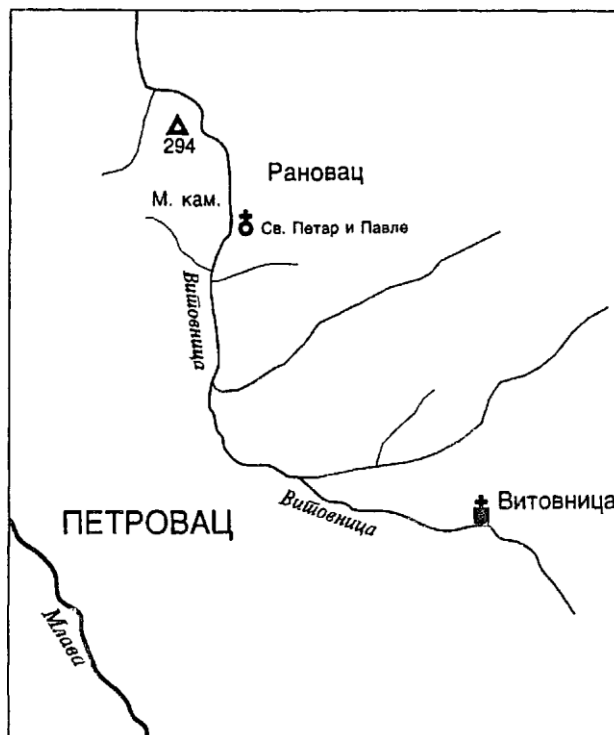
Fig. 1 Inscription de ktitor à Vitovnica (d'après Popović et Smirnov)

На узвишењу над левом обалом реке затекли смо у земљи стопу једног стуба од камена, квадратне основе, са страницама од око 50 cm. Над овим делом, високим око 20 cm, обликован је нижи кружни део са малим округлим отвором на средини (сл. 3). Околни терен, обрастао шумом, разрован је на више места. Археолошка истраживања могла би показати да ли се под земљом крију и други остаци. Положај локалитета означен је на карти Рановца у виду цртежа који подсећа на линије пиластра; поред цртежа пише: *М. камен*.⁴ Иако на карти није дато објашњење скраћенице, може се претпоставити да она значи: манастирски камен. Ако би се на неки начин могла потврдити веродостојност белешке о томе да је некадашњи манастир заиста био посвећен св. Јакову, онда би се најпре могло претпоставити да је плоча са двојезичним натписом из 1218. године са овог места пренета у Витовницу.

У току акције прикупљања натписа за Српску краљевску академију у лето 1937. и 1938. године, П. Поповић и С. Смирнов боравили су и у Витовници. Прекопирали су натпис и том приликом уочили велике разлике између оригиналног текста и текстова претходно објављених. Пут до превода јерменског текста био је сложенији била је неопходна помоћ учених Јермена. На позив Поповића и Смирнова у Витовницу је дошао Крикор Морчкијан, избеглица из турске Јерменије. Крајеви плоче су очишћени од малтера па се појавило још 30 јерменских слова. Уз помоћ и других Јермена, које аутори поименце спомињу, прочитан је јерменски текст, преведен на српски језик и исписан ћириличким писмом. Овако сложен јерменски текст гласи: „У име Оца и Сина и Светог духа ја Ладон Бабугов син подигох цркву у име светог Јакова патријарха и светог Петра апостола за спомен мој и родитеља мојих... свету цркву в лето године јерменске 667”.

Благодарећи Јерменима натпис је разрешен тако што после речи *Акоб* долази реч *хаир* (отац), која са додатком *абедин* значи патријарх. Поповићу и Смирнову је било јасно да овог Јакова не треба тражити међу апостолима, иако у српском тексту стоји св. Јаков, апостол. По веровању неких Јермена, реч је о домаћем светитељу, низибијском епископу, који је живео у IV веку и истакао се у одбрани Низибиса од персијског цара. У Јерменији су многе цркве подигнуте у част овог св. Јакова. Што се тиче ктитора Ладона и његовог оца Бабуга, Поповић и Смирнов су безуспешно трагали за њима у изворима к литературе о Јерменима, и на крају претпоставили да је Ладон био византијски или јерменски чиновник, дипломата или војни старешина.⁵

Иако у први мах изгледа прихватљиво препознавање св. Јакова као низибијског епископа, остаје нерасветљено због чега се у нашем натпису црква посвећује не само св. Јакову патријарху већ и апостолу Петру, односно шта их повезује. Решење ове загонетке следи, рекло би се, на сасвим другој страни. Наиме, В. Ј. Ђурић је у књизи

Сл. 2 Подручје око Рановца и Витовнице

Fig. 2 Territoire autour de Ranovac et Vitovnica

Византијске фреске у Југославији скренуо пажњу на необичну сцену у митрополијској цркви Светог Николе у Мелнику (Бутарска) из XIII века, где је приказано како св. Петар доводи св. Јакова пред Христа, а Христос га хиротонише за епископа Јерусалима. Сцена је била насликана у олтарској апсиди (живопис је страдао) заједно са низом архијереја који се приклањају ка средини.⁶ Реч је, према томе, о св. Јакову, брату Господњем, који је био први епископ јерусалимске цркве. Љиљана Мавродинова се у својој књизи о цркви Св. Николе код Мелника позвала на писање А. Ксингопулоса који је, сравнивши старе црквене уставе и историјске изворе, закључио да је у Мелнику приказано *Рукополагање Јакова „брата Господњег”*, најмлађег Јосифовог сина, званог још и Јаков Праведни, за првог јерусалимског епископа, тј. за првог епископа хришћанске цркве.⁷ У цркви Светог Пантелејмона у Солуну, на фрескама с почетка XIV века, како истиче Ана Цитуриду, у апсиди ђаконикона приказан је св. Јаков, брат Господњи, коме су окренути представници и других цркава. Они у њему виде представника Сионске цркве, мајке свих цркава. На овај начин изражава се поштовање и указује част Јакову као првом епископу Јерусалимске цркве и оснивачу манастира Св. Јакова у Јерусалиму. Фреске из Св. Пантелејмона у Солуну и Св. Николе у Мелнику једине су до данас познате слике у којима се изражавало поштовање Јакову, брату Господњем, и посредно Јерусалимској цркви коју је он предводио и где му част указују и други архијереји.⁸ О значају Сионске цркве и фрескама у храму Св. Николе у Мелнику, поред осталог, пише и Брани-

Сл. 3 Изглед стоне стуба у Рановцу
(фото: Јован Крстић)

Fig. 3 Base de la colonne Ranovac (photo Jovan Kistic)

слав Тодић.⁹ Св. Јаков брат Господњи заступљен је и на фрескама у манастиру Грачаница из 1318-1321. године, и то у апсиди северног пара-клиса заједно са св. Јевстатијем Солунским. Обојица су приказана у попрсјима, а испод њих литургију служе св. Илија Антиохијски и св. Софроније.¹⁰

Разлог за повезивање св. Јакова и св. Петра може се видети у значају који им се придавао у њихово време. Недавно је изнето гледиште, с ослонцем на *Дела апостолска (Дела 12 /17)*, како је Петар био поглавар цркве у Јерусалиму, а после његовог одласка, катедру је добио Јаков, брат Господњи и постао старешина Јерусалимске цркве.¹¹ Кад је реч о натписној плочи у Витовници

и посвети цркве св. Јакову, патријарху, и св. Петру, апостола, чини се да треба имати на уму споменуте фреске из Мелника, које указују на значај и међусобну везу ових светитеља - савременика. За разлику од њих, животни ток низибијског епископа Јакова временски је удаљен око три века од апостола Петра, па и ову чињеницу треба узети у обзир при идентификацији св. Јакова.

Ако би се трагом нашег излагања дошло до праве истине, оживело би сећање на јерменско култно место с почетка XIII века и на непознате личности из далеке Јерменије, које су сплетом непознатих околности везане за Браничево.

наврата обављана нека ископавања. Камен са локалитета развукли су мештани. Фотографије са лица места и фотографије натписа у Витовници урадио ми је пријатељски Јован Крстић, а излет је водио Душан Вулићевић; обојици срдачно захваљујем на помоћи.

⁴ Секција: Ranovac, изд. Главне геодетске управе при Влади ФНРЈ од 1948. године. Размер 1:25.000.

⁵ У Народној библиотеци Србије у Одељењу посебних фондова, П 699, прегледала сам новембра 1989. године рукопис П. Поповића и С. Смирнова под насловом: *Један епиграфски словено-јерменски споменик 1218. год. у ман. Витовници бл. Петровца на Млави*, 1-80 (са библиогр.). Аутори су обрадили податке претходних истраживача о Витовници, навели могуће разлоге знања јерменске цркве у вези са Јермеима у Византији и у Браничеву, као и разлике у словенском и јерменском тексту на плочи из 1218. године и др. На грађу из североисточне Србије указао ми је проф. др Миодраг Јовановић, а одобрио за коришћење начелник тог одељења, па им на томе захваљујем.

⁶ В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 16, нап. 12 на стр. 184-185 (са литературом).

⁷ Ј. Мавродинова, *Църкваѝа „Светѝи Никола“ ѝри Мелник*, Софија 1975, 14-15, сл. 14, са претходном литературом.

⁸ А. Цитуриду, *Зидно сликарство Светог Пантелејмона у Солуну*, Зограф 6 (1975) 16,17-18, сл. 3 (са литературом).

⁹ Б. Н. Тодич, *Тема Сионској цркви в храмовој декорацији XIII-XIV вв.*, Иерусалим в русской культуре, Москва 1994, 34-42, посебно 36, сл. 2 и 3, са литературом. Колега-ма Ивану Ђорђевићу и Браниславу Тодићу срдачно захваљујем што су ми указали на ову литературу.

¹⁰ Б. Тодић, *Грачаница, сликарство*, Београд 1988, 94,109, 134.

¹¹ Ј. Мајендорф, А. Шмеман, Н. Афанасијев, Н. Куломзин, *Примат апостола Петра, Гледиште Православне цркве*, Завод за умножавање при Светом архијерејском синоду СПЦ, Београд 1989, о Јакову: 13, 74, 78,112,113,114,116,117.

Plaque à inscription bilingue de 1218 à Vitovnica

BRANKA KNEŽEVIĆ

Dans l'église du monastère de Vitovnica, près de Petrovac sur la Mlava, il existe une plaque en marbre contenant l'inscription de ktitor en serbe et en arménien, selon laquelle l'église dédiée à saints Jacques et Pierre fut bâtie par Ladon, fils de Babug, en vue de perpétuer son propre souvenir et celui de ses parents. La plaque, dont on ne connaît pas la provenance, fut encastrée, lors de la réparation de l'église, au-dessus de l'entrée, percée dans le mur nord du narthex. Dans le présent texte l'auteur traite deux questions: l'origine de la plaque et le caractère étrange de la dédicace de l'église.

Au nord-est du monastère de Vitovnica, sur le territoire du village de Ranovac, il existait, en 1903, les ruines d'un monastère dédié à saint Jacques. Fin mars 1997, l'auteur a trouvé sur cet emplacement la base d'une colonne. Etant donné la dédicace de ce monastère et la proximité de Vitovnica où se trouve actuellement la plaque contenant l'inscription de 1218 et faisant mention de saint Jacques, on peut supposer que la plaque de l'église en ruines avait été transférée à Vitovnica.

Pour ce qui est de la dédicace que contient l'inscription, il faut dire que, dans le texte serbe, Jacques et Pierre sont mentionnés comme *apôtres*, alors que dans celui qui est écrit en arménien, Jacques est qualifié de *père patriarche* (Akoba hair abedi) et Pierre d'*apôtre*. La traduction de cette inscription se trouve dans un manuscrit de P. Popović et S. Smirnov; rédigé en 1939, celui-ci ne fut pas publié. On le garde actuellement à la Bibli-

othèque Nationale de Belgrade. Selon l'opinion des Arméniens qui ont traduit le texte d'arménien en serbe, la dédicace se rapporte à saint Jacques, évêque de Nisi-be qui vécut au IVe siècle. Par suite de ses bienfaits en faveur des Arméniens, il est célébré comme saint et de nombreuses églises lui sont dédiées. Cependant, il reste inexplicable pourquoi saint Jacques est relié à l'apôtre Pierre, bien qu'il soient séparés par un intervalle de trois siècles. Aussi nous semble-t-il qu'il faudrait prendre en considération une autre identification. En effet, dans l'église Saint-Nicolas de Melnik (Bulgarie) du XIIIe siècle, il y avait dans l'abside du sanctuaire une fresque où saint Pierre présente saint Jacques au Christ qui l'intronise comme évêque de Jérusalem. Dans une autre fresque qui se trouve dans le diaconicon de l'église Saint-Pantaléon de Salonique (XIVe siècle), saint Jacques est représenté comme frère du Seigneur: les représentants des autres Églises sont tournés vers lui. Ceux-ci ne le considèrent pas seulement comme frère de Dieu, mais aussi comme représentant de l'église de Sion. Il est honoré comme premier évêque de l'Église de Jérusalem. C'est après que saint Pierre avait quitté Jérusalem que Jacques, frère du Seigneur, devint chef de l'Église de Jérusalem. Par conséquent, sur la plaque de Vitovnica il s'agit, selon toute apparence, de la dédicace de l'église en ruines à saint Jacques, frère du Seigneur, et de saint Pierre, l'apôtre. Quant aux informations historiques sur Ladon et Babug, elles n'ont pas été trouvées.